

УДК 347.7:336.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.55>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ГРОШЕЙ ЯК ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Парасюк М.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільного права і процесу**Інституту права, психології та інноваційної освіти**Національного університету «Львівська політехніка»*

ORCID: 0000-0001-8600-5264

Парасюк М.В. Цивільно-правова природа грошей як об'єкта цивільних прав.

У статті комплексно і системно розглянуто цивільно-правову природу грошей як об'єкта цивільних прав. Вивчення поняття грошей, їх теорій, ролі та функцій належить до сфери економічної науки. Цивілістика виробляє правове визначення грошей, розкриваючи їхню форму, спираючись на економічні функції, встановлюючи зв'язок грошей як об'єкта з іншими правовими конструкціями, виділяє зі сфери зобов'язань – грошові зобов'язання, як особливу групу, в якій виникнення, виконання та припинення відносин має специфіку. Об'єктом дослідження є гроші, з приводу яких складаються відносини, а предметом є норми законодавства, погляди вчених (доктрина), правозастосовна практика, що складається при вирішенні відповідних справ. В дослідженні застосовані загальнонаукові методи пізнання: аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, абстрагування, наукова аналогія, сходження від загального до приватного, використовувалися спеціальні юридичні методи дослідження: формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, методи системного тлумачення закону. Аргументовано, що гроші самостійний родовий об'єкт цивільних прав, має правову природу, відмінну від природи речей і майнових прав. Такий підхід дозволяє вирішити проблему визначення родового об'єкта без прив'язки до об'єктів цивільних прав, що значно відрізняються за правовою природою. Специфіка грошей як родового об'єкта цивільних прав полягає у наявності двох різних правових режимів: грошей як платіжного засобу і грошей як предмета виконання зобов'язань. Це зумовлює дуалізм правової природи. Обґрунтовано змішану індивідуально-родову природу грошей. Гроші як платіжний засіб мають родові ознаки, гроші як предмет виконання зобов'язань наділені індивідуально-визначеними властивостями. У системі об'єктів цивільних прав обґрунтовано необхідність виділення цифрових грошей як самостійного підвиду грошей, відмінного від безготівкових. Зазначено, що дискусійними видаються позиції вчених про віднесення електронних грошей з правової точки зору до безготівкових грошей. Залишається питання розмежування електронних грошей з іншими правовими конструкціями (цифрова гривна, віртуальні активи) та виявлення відмінних властивостей їх правового режиму.

Ключові слова: безготівкові гроші, віртуальні активи, майнові права, правове регулювання, цифрова гривна, цивільний оборот.

Parasyuk M.V. The civil law nature of money as an object of civil rights.

The article provides a comprehensive and systematic examination of the civil law nature of money as an object of civil rights. The study of the concept of money, its theories, role, and functions belongs to the field of economic science. Civil law produces a legal definition of money, revealing its form, relying on economic functions, establishing the connection of money as an object with other legal constructs, and distinguishing from the sphere of obligations – monetary obligations as a special group in which the emergence, performance, and termination of relations have specific characteristics. The object of the study is money, around which relations are formed, and the subject is the norms of legislation, the views of scholars (doctrine), and law enforcement practice that is formed when deciding relevant cases. The study uses general scientific methods of cognition: analysis, synthesis, induction, deduction, modeling, abstraction, scientific analogy, ascending from the general to the particular, and special legal research methods: formal-legal, comparative-legal, historical-legal, and methods of systematic interpretation of the law. It is argued that money is an independent generic object of civil rights, having a legal nature different from the nature of things and property rights. This approach allows solving the problem of defining a generic object without reference to objects of civil rights that differ significantly in their legal nature. The specificity of money as a generic object of civil rights lies in the existence of two different legal regimes: money as a means of payment and money as an object of performance of obligations. This determines the dualism of its legal nature. The mixed individual-generic nature of money is justified. Money as a means of payment has generic characteristics, while money as an object

of performance of obligations has individually defined properties. In the system of objects of civil rights, the need to distinguish digital money as an independent subtype of money, different from non-cash money, is justified. It is noted that the positions of scholars on the legal classification of electronic money as non-cash money appear to be debatable. The question remains of distinguishing electronic money from other legal constructs (digital hryvnia, virtual assets) and identifying the distinctive features of their legal regime.

Key words: non-cash money, virtual assets, property rights, legal regulation, digital hryvnia, civil turnover.

Постановка проблеми. Економічні відносини, що динамічно розвиваються, опосередковують появу нових об'єктів цивільних прав. Це твердження закономірне щодо грошей. Поява нових категорій, як-от електронні кошти, цифрова гривня, віртуальні активи призводять до необхідності визначення правової природи з метою віднесення правового режиму об'єкта цивільних прав. Досягнення поставлених завдань необхідно розглянути у контексті правовий зміст існуючої дефініції як об'єкта цивільних прав. Проблеми інституту об'єктів цивільних прав займають одне з центральних місць серед проблем теорії цивільного права, інтерес до якого безперервно збільшується, оскільки збільшується коло об'єктів цивільних прав.

Мета дослідження – аналіз цивільно-правової природи грошей як об'єкта цивільних прав.

Стан опрацювання проблематики. Вклад у дослідження проблематики цивільно-правової природи грошей як об'єкта цивільних прав внесли праці вчених: Н. Вороніної, О. Даниленко, Ю. Заїки, О. Кохановської, І. Проць, В. Скрипника, І. Спасибо-Фатєєвої, Р. Стефанчука, С. Шимона, Л. Федюк і інших. Розвиток інформаційних технологій сприяє появі нових платіжних засобів – цифрової гривні, віртуальних активів, що вимагають доктринального обґрунтування з позиції цивільного права нових платіжних засобів і нормативно-правового регулювання їх впливу на класичні інститути цивільного права.

Виклад основного матеріалу. У конструкції Цивільного кодексу України (далі ЦК України) законодавець вважав за краще визначити перелік того, що входить до системи об'єктів цивільних прав, не розкриваючи це поняття [1]. Неможливість вироблення єдиного уніфікованого визначення «об'єкт цивільних прав» пов'язана з тим, що дана категорія не є статичною і постійно зазнає змін змісту, спрямованих на її розширення та включення нових видів благ до її складу. Зазначена правова норма містить сукупність універсальних категорій, що поєднує об'єкти, на які поширюється єдиний правовий режим.

Питання цивільно-правової сутності грошей, питання вдосконалення механізму забезпечення реалізації спеціальних юридичних засобів, спрямованих на впорядкування та нормальне функціонування суспільних відносин, що виникають при їх обігу, є дискусійними і привертають увагу дослідників у зв'язку з обставинами.

По-перше, незважаючи на те, що у чинному законодавстві зустрічаються вказівки на те, що необхідно вважати грошима, ЦК України не містить юридичного закріплення поняття «гроші», критеріїв, які дають змогу відмежувати від інших суміжних правових понять, у зв'язку з чим ясність щодо сутності грошей як об'єкта цивільних прав і їх одноманітне розуміння відсутнє. Це закономірно породжує виникнення різних колізій нормативно-правового регулювання.

По-друге, відсутність у законодавстві єдиних вимог, які мають пред'являтися до засобів платежу. По-третє, складна економіко-правова природа грошей, у зв'язку з чим у правовій доктрині та на законодавчому рівні, в судовій практиці спостерігаються суперечливі підходи, що стосуються оцінки грошей в залежності від форми, з точки зору цивільно-правового регулювання, правового режиму використання, у зв'язку з чим можливість сформулювати єдине і найповніше визначення юридичного поняття грошей, що охоплює всі можливі їх прояви та характеристики, корелює зі злиттям реальності та віртуальності різних їх форм.

По-четверте, сутнісне наповнення цього феномену перебуває у постійному розвитку, динаміці, виявляючись у різних формах, що не дозволяє дати категоріальне тлумачення та перманентні об'єктивні оцінки. В теорії цивільного права нещодавно з'явилося поняття «електронні гроші», що звертаються у віртуальному вигляді у визнаній національним законодавством валюти, поняття «цифрова гривня» [2].

Електронні гроші та цифрова гривня, будучи формою еволюції грошей, мають багато властивостей традиційних грошей. У цивілістичній науці склалося три основних підходи до інтерпретації грошей: класичний при якому як гроші постають лише об'єкти матеріального світу (готівка), функціональний (економічний), при якому сутність грошей визначається тим, яку роль вони виконують, альтернативний, який виходить із сутнісного розуміння грошей, орієнтуючись на їхню правову природу.

Гроші відіграють певну обслуговуючу роль. Вони забезпечують сталий розподіл сукупного суспільного продукту, гарантують підтримання раціональних пропорцій розширеного виробництва. Грошовими засобами гарантується проходження стадій суспільного виробництва, як виробництво, розподіл, обмін та споживання. Відображаючи економічний зміст, гроші представляє механізм, який реалізує низку традиційних класичних функцій: міра вартості, засіб платежу, засіб обігу, засіб накопичення, світові гроші [3, с. 283].

На сьогоднішній день в економічному просторі існує чотири основні форми грошей: готівка, що випускається державою у вигляді банкнот і металевих розмінних монет; безготівкові кошти; електронні кошти; цифрова гривня.

У ст. 177 ЦК України законодавець включив до переліку об'єктів цивільних прав, окрім інших об'єктів готівку і безготівкові кошти, у тому числі цифрові гривні, поширивши різні правові режими. Відповідно до зазначеної позиції законодавця готівка є окремим різновидом речей, а безготівкові кошти, у тому числі цифрові гривні – різновид майнових прав [4, с. 80].

Сучасна нормативна модель майна включає речі, прирівняні до них гроші і цінні папери, інше майно. гроші у цивільних правовідносинах можуть виступати у різних якостях можуть бути розглянуті у різних аспектах: як сума, що визначає цінність майна, для вимірювання та порівняння вартості товарів і послуг; як річ, що має об'єктивну цінність; як предмет грошового зобов'язання, в якому гроші передаються з метою погашення грошового боргу.

З розвитком товарно-грошових відносин гроші, як речі, стали витіснятися грошима як зобов'язаннями. Перші готівкові (паперові) гроші мали зобов'язальну природу та представляли зобов'язання, забезпечені речами. Сьогодні готівка висловлює зобов'язання держави і забезпечується нею. У законі «Про Національний банк України», законодавець, наголошуючи на зобов'язальній природі грошей [5].

Закон України «Про віртуальні активи» визначає, що віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав [6].

Суспільні відносини, які пов'язані з обігом віртуальних валют, мають комплексний характер, що передбачає регулювання засобами приватного та публічного права, та виділення окремих аспектів цих відносин як предмет інформаційного, цивільного та фінансового права [7, с. 247].

Законодавець поширив на гроші, які спочатку не є речами у власному значенні цього слова, юридичний режим речі у зв'язку з потребами цивільного обороту, у зв'язку з чим застосування щодо грошей правового режиму є умовним. Таке умовне і не повною мірою відповідне дійсності припущення законодавцем положення про речову правову природу грошей по суті зводиться до наділення їх ознаками юридичної фікції.

Відповідно до класичної класифікації речей гроші відносяться до об'єктів, що визначаються родовими ознаками. Це означає, що властивості кожної банкноти та монети тотожні властивостям аналогічної банкноти або монети, а також те, що вибуття грошей з володіння власника або їх знищення не звільняє його від виконання грошових зобов'язань, як, наприклад, у випадках з індивідуально визначеними речами, загибель яких є підставою для припинення зобов'язань.

Гроші не є річчю у традиційному розумінні. Споживання речі є використання природних властивостей за призначенням, споживання грошей є використання їх соціально-економічних функцій. Фізична форма грошей після скасування золотого стандарту з урахуванням сучасних технологічних новацій втратила своє юридичне значення.

Традиційне розуміння грошей, сформоване на той час, коли сучасні форми ще не існували, як різновиду речі, не відповідає сучасним реаліям. У грошах як об'єкті цивільних прав спочатку закладена подвійна правова природа. Для них характерні властивості речей, та властивості зобов'язань, власник грошей має майнове право, що характеризується абсолютними і відносними ознаками.

Віднесення готівки до категорії речей не дає повного уявлення про правову природу та цивільно-правову сутність розглянутого явища, не може внести граничну ясність у даному питанні, оскільки гроші відрізняються від звичайних речей, їх схожість носить лише формальний і відносний характер. Проте щодо об'єктів цивільних прав ми можемо ізолюватися від вказівки ст. 192 ЦК України, де гроші прямо віднесено до категорії речей. Речові ознаки грошей мають специфіку. Пошкодження (у тому числі поділ на кілька частин) і природне зношування купюри не впливає на її платоспроможність (за умови збереження її номера), чого не можна сказати про неподільні речі в традиційному розумінні.

Право власності на готівку відрізняється суттєвим чином за змістом від права власності на інші речі. Законодавець не прямо відносить готівку до категорії речей, а виділяє їх поряд з іншими ре-

чами в системі об'єктів цивільних прав, що свідчить про особливий правовий режим, близький до правового режиму речі, але водночас дещо відмінний від нього.

Готівка має специфічну форму фіксації та виражається в монетах і паперових банкнотах. З погляду природи монет і банкнот вони відносяться до речей. Незважаючи на те, що цінність грошей виражається у майновому праві, закладеному в них, щодо монет і банкнот як речей можна виділити їх ознаки: гроші відносяться до категорії рухомого майна; гроші мають змішану індивідуально-родову природу; гроші мають юридичну властивість ділимості; розподіл речей на споживані і не споживані може повною мірою поширюватися за власний кошт, і форму виразу у монетах і банкнотах.

Поширення за власний кошт речової правових конструкцій зумовлено їх походженням, оскільки гроші з'явилися як особливий товар, що виник з обміну в процесі історичного розвитку. У сучасній теорії права немає певної єдності у думках щодо природи грошей як товару. Розуміння товарної сутності грошей зводиться переважно до сприйняття як «особливого товару».

Двояка правова природа готівки характеризується наявністю двох складових – абсолютної та відносної, яка певною мірою нівельована, по-перше, неможливістю повною мірою поширення на готівку правового режиму зобов'язань, по-друге, присутністю в законодавстві прямої вказівки на підпорядкування готівки речово-правовому режиму. Речова складова готівки має пріоритетне значення стосовно зобов'язальної, яка грає факультативну роль. Сучасні гроші, у тому числі готівка, нематеріальні за своєю природою.

Питання правової природи безготівкових коштів є спірним і складнішим. Можна зазначити такі функції грошей, виконувані у цивільному обороті – мірило цінності; засіб платежу; засіб обігу; засіб нагромадження.

Крім здатності грошей висловлювати еквівалент, у науковій літературі вказують на дві інші функції каральну та відплатну. Гроші у цивільних правовідносинах можуть виступати як об'єкт права, що виконує функції засобу платежу, як самостійний об'єкт цивільних прав, що належить на праві власності, як об'єкт договору.

Розглядаючи гроші як засіб платежу відзначимо їх ознаки як законного засобу платежу: законодавчо закріплена грошова одиниця; обов'язкові для прийому за номінальною вартістю; кредитор за фінансовими зобов'язаннями повинен прийняти як погашення боргу без його додаткового волевиявлення; є валютою законних і договірних відсотків, а також неустойки у будь-яких зобов'язаннях.

При вивченні правових ознак грошей як законного засобу платежу, слід брати до уваги той факт, що вони мають публічні основи, де публічно-правові елементи змісту домінують над приватно-правовим ефектом. Юридична підстава існування грошей як законного засобу платежу корелює із винятковим правом держави на здійснення грошової емісії на своїй території (ст. 99 Конституції України [8]).

У веденні України знаходяться встановлення правових основ єдиного ринку; фінансове, валютне, кредитне, митне регулювання, грошова емісія, основи цінової політики; економічні служби, включаючи банки; державний бюджет; податки та збори; фонди регіонального розвитку [9, с. 357].

Суспільство делегувало функцію визначення форм грошей державі, але сутність категорії законного засобу платежу проявляється у приватноправових відносинах.

Проте заперечувати відбиток у сучасних грошах публічні засади не можна. Гроші представляють створений державою засіб платежу, якому надано силу грошей. Щоб гроші приймалися як плата за товари, їм недостатньо бути просто посередником при обміні, їм необхідно мати властивості, які цінуються всіма суб'єктами господарювання.

Грошова вимога представляє фінансовий актив суб'єкта господарювання, тобто відображає економічну сутність фінансового інструменту, який є формою, що забезпечує правову основу існування та обігу такого активу. Якщо взяти до уваги, що фінансовий ринок представляє систему відносин, що виникають між різними суб'єктами щодо використання фінансових інструментів, основна функція якого полягає у перерозподілі грошових ресурсів, то викладене означає, що фінансовий актив, будучи грошовим ресурсом, забезпечує перерозподіл і є ключовим об'єктом [10, с. 448].

Головна властивість грошей як об'єкта цивільних прав, що впливає з їх цивільно-правової сутності та обумовлена функціями, що виконуються – абсолютна універсальність і визнання всіма учасниками цивільного обороту. Гроші, будучи законним засобом платежу, є специфічний об'єкт товарно-грошового обороту, що є загальною еквівалентною формою вартості матеріальних благ і універсальним способом компенсації порушеного права, зокрема немайнового, з якого виражається вартість інших товарів і послуг, вироблених суспільством. У цьому полягає унікальність грошей: у цивільному обороті. Гроші виконують функцію загального обміну, де майнове благо можна оцінити у грошах, отже, дозволяють одержати за них майнове благо. Універсальність грошей дозволяє

виділити з майна відповідну частку за допомогою грошової оцінки, наприклад виплата грошової компенсації при виділенні із загального майна частки власника.

Висновки. Гроші – особливий об’єкт цивільних прав, цивільно-правова сутність яких розкривається через функції, які вони виконують у цивільному обороті. Сутнісною властивістю грошей як об’єкта цивільних прав є їх безпосередня та загальна універсальність та визнання.

Правове значення грошей полягає в тому, що вони вважаються законним засобом платежу при розрахунках, у грошах визначається цінність майна, ціна в угодах, ціна неустойки, розмір компенсації моральної шкоди. Говорячи про цивільно-правову сутність грошей, слід виходити з того, що вони, будучи носієм інформації про вартість товарів, використовуються як інструмент вимірювання вартості товарів на ринку, як засіб обміну на товари, послуги і грошові знаки інших держав. Гроші є унікальним правовим інструментом, який надає власнику безумовне право, спрямоване на досягнення будь-якого об’єктивного результату. Фізичні властивості не є для грошей визначальними, оскільки повноцінність грошей як об’єкта цивільного обороту визначається їх здатністю повною мірою виконувати функції, що виявляються у цивільних правовідносинах.

Гроші – це самостійний родовий об’єкт цивільних прав, що має правову природу, відмінну від природи речей і майнових прав. Такий підхід дозволяє вирішити проблему визначення родового об’єкта (гроші) без прив’язки до вже існуючих об’єктів цивільних прав, що значно відрізняються за правовою природою. Специфіка грошей як родового та самостійного об’єкта цивільних прав полягає у наявності двох різних правових режимів: грошей як платіжного засобу та грошей як предмета виконання зобов’язань, що зумовлює дуалізм правової природи. Обґрунтовано змішану індивідуально-родову природу грошей. Гроші як платіжний засіб мають родові ознаки, гроші як предмет виконання низки зобов’язань наділені індивідуально-визначеними властивостями. У системі об’єктів цивільних прав обґрунтовано необхідність виділення цифрових коштів як самостійного підвиду грошей, відмінного від безготівкових коштів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1591-20>.
3. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Проць І.М. і інші. Фінансове право України: навчальний посібник. Львів: СПОЛОМ, 2022. 394 с.
4. Олешко А.А., Цепова О.А. Перспективи впровадження е-гривні в контексті цифрової трансформації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 8. С. 77–82. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.8.77. URL. <https://nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3579/3614>.
5. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/679-14>.
6. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р. № 2075-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2074-20>.
7. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Ярема О.Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Проць І.М. Особливості правової регламентації фінансової системи у сучасному світі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 70. С. 353–358. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.56>. URL. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5015/1/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%8C%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82.pdf>.
10. Єсімов С.С. Фінансові активи у системі фінансових правовідносин *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 447–451. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.75>. URL. <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303564/295616>.